

УДК 811.161.2'373

Карпенко О.Ю.

ХРОНОНІМІЧНА ТРАНСОНІМІЗАЦІЯ ТОПОНІМІВ

Статтю присвячено дослідженню власних назв історично істотних відрізків часу або подій, які через локалізацію у просторі часто утворюються від топонімів, зазнаючи трансонімізаційних змін.

Ключові слова: хрононім, топонім, трансонімізація.

Карпенко Е.Ю. *Хрононимическая трансонимизация топонимов.* Стаття посвящена исследованию имен собственных исторически важных отрезков времени или событий, которые из-за локализации в пространстве часто происходят от топонимов, подвергаясь трансонимизационным метаморфозам.

Ключевые слова: хрононим, топоним, трансонимизация.

Karpenko O. *Chrononymic Transonymisation of Toponyms.* The article is dedicated to the investigation of proper names of historically important time periods or events, which due to their space localization frequently originate from toponyms, thus undergoing transonymisation metamorphosis.

Key words: chrononym, toponym, transonymisation.

Багато дослідників, зокрема М.М.Торчинський, підкреслюють важливість денотатно-номінативної типології власних назв як “одного з основних способів не лише структурування ономастикону, а й встановлення світоглядних засад певного народу, адже ідентифікуються насамперед ті денотати, які мають особливе значення для номінаторів” [11, 21]. Однак найдосконаліший типологічний розподіл власних назв за денотатною віднесеністю не обійме можливі метаморфози – “перехід оніма з одного розряду до іншого” [8, 138], тобто **трансонімізаційні** процеси, які і є темою цієї розвідки.

Хрононім – це назва певних відрізків часу, але йдеться не тільки про поділ часу на окремі фрагменти, а про події, що притаманні якомусь конкретному часові і виділяють його у окрему одиницю. За формулюванням Н.В.Подольської **хрононім** є власною назвою історично істотного відрізка часу [8, 147]. При цьому події відбуваються не тільки у часі, а й у просторі, який може бути вузьким чи обсяжним, окресленим чітко чи не дуже. *Друга Світова війна* тому й називається *світовою*, що охопила весь світ, *Відродження*, або транскрипцією з французької *Ренесанс*, охоплювало лише Західну Європу, хоча його вияви поширювалися і на Східну Європу, у тім числі Україну. Всупереч цій останній назві, що поетично вказує на сутність події, хрононіми часто позначаються не часом події чи її характером, а місцем, де вона мала місце, топонімом, тобто відбувається **трансонімізація**.

Ті хрононіми, що одержують часове позначення, можуть ґрунтуватися не тільки на даті події, а також на її тривалості, особливо якщо вона є винятковою. Прикладом таких назв є *Столітня війна* між Англією і Францією (1337-1453 рр.), *Шестиденна війна* між Ізраїлем та Єгиптом (1967). Панівна кількість битв, якими так багата історія людства, називається за сусідніми географічними об'єктами: 1) ойконімами: *Корсунь, Конотоп, Крути, Аустерлиць, Бородіно, Ватерлоо, Верден, Сталінградська битва*; 2) гідронімами: *Каяла, Жовті Води, Мононгахіла, Регільське Озеро*; 3) мікротопонімами: *міст Редкот, Маас-Аргонський ліс, Малакландський перевал*.

Події, позначувані хрононімами, бувають різномасштабними, тому період їх існування може бути різним: пам'ять про *битву на Калці*, у якій Чингізхан у 1223 р. розбив українських князів, і досі збереглася не лише в історичних джерелах, а і в народній пам'яті. Хрононім *Канни* добре пам'ятаємо вже більше двох тисяч років. Під містечком *Канни* карфагенський полководець Ганнібал у 216 році до н.е. завдяки мудрій стратегії розгромив велике військо римлян. Хрононім *Марафон* теж походить від назви містечка, біля якого греки під командою Мільтіада в 490 р. до н.е. перемогли значно численніше військо персів. Відстань від Марафона до Афін – 42 км 195 м – грецький воїн пробіг, сповістив про перемогу й помер. Від цієї події залишився **епонім марафон**: спортивні змагання з бігу на певну відстань. Деонімізація цього топоніма трохи відрізняється від зафіксованих Є.С.Отінім випадків переходу власних назв у загальні через проміжну стадію конотативних онімів, **конотонімів**, що розвинули референтні співзначення, як, наприклад, *Цусима*: поразка, катастрофа [7, 406-407], або *Французька Венеція*: велика повінь [7, 115].

М.М.Торчинський поділяє хрононіми на **періодоніми**, **фактоніми** та **катастрофоніми**, до останніх відносячи найменування природних та антропогенних катастроф [10, 254]. Саме **техно-катастрофоніми** з'являються дуже рідко, як, наприклад, *Чорнобиль*. Загальновідомою є назва *Хіросіма*, причому не як топонім, велике місто в Японії, а як хрононім, бо там уперше не на спеціальний полігон, а на живих людей американці скинули атомну бомбу. *Нагасаки* – теж японське місто, на яке було незабаром скинуто другу бомбу, але як хрононім ця назва вживається не так часто, бо це вже друга подія, трагічність якої затьмарюється жахом *Хіросіми*. Цікавий відтопонімічний хрононім відшукав Є.С.Отін – (рос.) *предхиросимье*: час, що передую атомному бомбардуванню Хіросіми [7, 399]. Це утворення можемо вважати **енантіоколотонімом**, тобто енантіосемічним словом, у якому поєднуються протилежні за знаком конотеми [3, 54].

Специфічна трансформація власних назв, які позначають не реальні, а ідеальні явища, що існують лише у творчій свідомості автора і через текст у сприймаючій свідомості читача, тобто **поетонімів**, відбувається у художніх творах. Навіть коли поетонім називає особу, топографічний чи інший реальний існуючий об'єкт, ореол художнього твору переносить його у обставини

вигадки та гри [4, 62]. **Хронопоетоніми** виконують зокрема локалізаційну функцію, слугують важливими орієнтирами художнього часу, простору, суспільних обставин тощо [1, 95]. Л.Костенко цілий роман у віршах назвала “*Берестечко*”, і цей **ідеонім** стосується зовсім не поселення *Берестечко*, нині міста, а *битви 1651 р. козацького війська Богдана Хмельницького з військом польського короля Яна-Казимира*. Виділену фразу можемо замінити одним **хрононімом** – *Берестечко*.

Хронопоетоніми можуть мати метафоричне значення, як, скажімо, у епілозі роману Р. Олдінгтона “Смерть героя”, який присвячено критичному зображенню *Першої Світової війни*:

“Eleven years after the fall of Troy...

Haven't you heard enough of Troy and Achilles?..

And I thought of the graves by desolate Troy...”¹ [12, 311].

Хрононіми мають різний період існування, що зумовлено вагомістю, історичною значущістю події. Деякі живуть тисячоліттями, але є такі, що не проживуть й року, наприклад, *Пекін* (у значенні *остання олімпіада*), *Лондон* (у значенні *остання зустріч керівників G20*).

За змістом хрононіми чітко поділяються на два типи: події **лінійного** часу, кожна з яких відбувається один раз (наприклад, *Срібний вік*), та **циклічного** часу, що повторюються з певною періодичністю (*Новий рік*, *Євро-2012*). Топоніми активно використовуються тільки для позначення хрононімів першого типу, що остаточно було встановлено після проведення невеликого експерименту. Студенти англійського відділення Одеського національного університету імені І.І.Мечникова загальною кількістю 60 осіб записали по 10 будь-яких хрононімів, які першими прийшли у голову. Оскільки не всі студенти змогли за визначений час записати необхідну кількість хрононімів, а також частково було надано помилкові реакції (наприклад, *Наполеон*), то всього зафіксовано 421 хрононім, що охопили 102 різні назви, з яких 55 лінійних та 47 циклічних. Різних лінійних хрононімів студенти записали більше, ніж циклічних, але вжитків циклічних хрононімів набагато більше: 261 проти 160. Найчастотніший циклічний хрононім – *Новий рік* (40 разів), а найчастотніший лінійний хрононім – *Друга Світова війна* (21 раз).

Топоніми поширені тільки у позначенні лінійних хрононімів (24 з 57), де повністю відтопонімними є назви битв: *Гастінгс*, *Куликовська битва*, *Графальгар*, *Бородіно*, *Сталінградська битва* (1-2 рази), *Перша Світова війна* (15 разів), *Друга Світова війна* (21 раз). Так чи так на топоніми ще спираються назви *античність*, *Хрещення Русі*, *Велика Французька революція*, *Відкриття Америки Колумбом*, *Бостонське чаєпиття*, *Війна за незалежність США*, *Велика Вітчизняна війна*, *ВОВ* (рос.), *Тунгуський*

¹ Через одинадцять років після падіння Трої...

Чи ви вже досить почули про Трою та Ахілла?..

І я пригадав могили біля зруйнованої Трої...

метеорит, Чорнобиль, зруйнування баит-близнюків, події в Цхинвалі, падіння Берлінської стіни, розвал СРСР.

Серед циклічних хрононімів топонімі зв'язки мають тільки п'ять: *Євро-2012* (6 разів), *Чемпіонат Європи 2012* (1 раз), *Канни* (йдеться, вірогідно, про кінофестиваль у Франції), *Бразильський карнавал, Сорочинський ярмарок*, а найуживанішою з цієї групи виявилася назва *День незалежності України* (12 разів).

Отже топонім у функції хрононіма може з'явитися двома шляхами: 1) простою трансонімізацією (*Трафальгар, Крути*), коли "топонім за формою (просторове позначення) стає хрононімом за змістом (темпоральне позначення)" [6, 175]; 2) подія в часі одержує описову характеристику, у складі якої є топонім (*Тунгуський метеорит, Сорочинський ярмарок, падіння Берлінської стіни*).

Циклічні хрононіми одержують топонімічні назви рідко. У нашому експерименті, як вже згадувалося, їх виокремлено тільки п'ять. Значно більш поширеними типами побудови цього типу хрононімів є такі:

1) спеціальні, історично чи теологічно виділені загальні назви, що стали у функції хрононімів власними: *Різдво* (31 раз), *Великдень* (22 рази), *Масляниця, Трійця, Багат-вечір, Хелоуїн, Рамадан, Курбанбайрам, Юморина*;

2) похідні від антропонімів; у нашому експерименті таких два: *День святого Валентина* (16 разів, іноді з додатковим поясненням: *День закоханих*) та *Тетянин день*, але зумовлено це специфікою наших реципієнтів-студентів: у традиційному селянському календарі України свою назву мав кожен день року, і якщо це не був день спеціально позначений якимось святковим терміном, то він позначався найменням святого;

3) державно чи просто традиційно виділені святкові дні, серед яких лише деякі є вихідними: *День Перемоги, День Конституції, день Жовтневої революції, День студента, День вчителя, День матері, День дитини, День знань, День космонавтики, День міліції, День захисника Вітчизни* та ін.

4) дні, що мають довгі або застарілі назви і переважно позначаються датою: *8 березня* (22 рази), *1 травня, 1 вересня, 1 квітня, 23 лютого, 10 квітня* (іноді з поясненням: *день звільнення Одеси*) тощо.

Для циклічних хрононімів дата є вирішальною, бо вона є важливішою за місце, і топоніми стають неістотними. У цьому полягає головна розбіжність між лінійними та циклічними хрононімами. У літературознавстві є вагомий термін **хронотоп**, який було позичено з математичного природознавства М.Батхінім та надано йому значення "істотного зв'язку часових та просторових відношень, які є художньо опанованими у літературі" [2, 234]. Хронотоп складається з мовних, зображальних, художніх засобів, що дозволяють встановити час і місце дії твору. Особливу вагу у художньому хронотопі відіграють оніми, зокрема **топоніми** й антропоніми, однак інші

розряди також можуть брати у цьому участь [5, 59-60]. В цьому зв'язку слід особливо виділити хрононіми, серед яких лінійні дозволяють, згідно із задумом автора, встановити абсолютний час дії, а циклічні – прив'язати його до певної пори року.

Варто розглянути ще один поділ хрононімії, якого ми досі не торкалися. Усе, написане вище, стосується загальнонародної (мовної) та колегіальної (хрононімічні концепції студентів ХХІ ст. і селянства ХІХ ст. є дуже розбіжними) хрононімії. Існує також індивідуальна хрононімія, що увиходить до ментального лексикону лише однієї людини. Наприклад, для кожного власний день народження та інша значуща подія є особистим хрононімом, індивідуальною власною назвою. Ми взагалі не зарахували до хрононімів виокремлену в експерименті лексему *весілля*, однак є імовірність, що малось на увазі весілля своє або близької людини, а не абстрактне одруження, тобто це міг бути індивідуальний хрононім, як і наступні приклади: *Мій день народження* (16 разів), *День народження мами*, *День народження бабусі*, *День ангела*. Індивідуальність реципієнти проявили і в добірці циклічних хрононімів, і в їх формі: 40 чоловік вказали *Новий рік*, а двоє – *1 січня*. Так само 7 чоловік вказали *День Перемоги*, а троє – *9 травня*. 31 чоловік написав *Різдво*, а 6 – *Christmas*. Серед лінійних хрононімів індивідуальні особливості проявилися лише у добірці тих чи тих назв. Так, два студенти записали *Варфоломеївську ніч* та *Кришталеву ніч*, *Вікторіанська епоха* з'явилася в чотирьох реципієнтів, *Столітня війна* – у п'яти, а *Голодомор* – у восьми.

Вибір хрононімів залежить від індивідуальних властивостей окремого реципієнта, наповнення його мовного лексикону, мовних знань, ідей, переконань, почувань, настанов, тобто у значній мірі – від мовної свідомості, яка може мати рівень від нульового до високого [9, 15-26]. Існує мовний нігілізм, при якому нормами нехтують задля втіхи або епатажу. Як приклад можемо навести особливості сучасного молодіжного спілкування у мережі Інтернет на форумах та чатах. Такий досі популярний відтопонімний хрононім *Майдан* використовується як з меліоративними, так і з пейоративними конотаціями у різних типах дискурсу, зокрема й у Інтернет-комунікації. Серед численних випадків його використання наведемо два кричущі (мову, орфографію, пунктуацію та стилістику авторів повідомлень збережено за винятком інвектив): “Ну і що, тепер *Майдан-2?*” (Форум “Українська правда”); ”*** у него крыша американская полностью поехала *майдаун* да все!!!” (Форум “Ура-информ”). Гадаємо, саме у останньому пасажі спостерігаємо крайній вияв мовного цинізму та нульовий рівень мовної свідомості.

Можемо висновувати, що участь топонімів у побудові хрононімів не слід перебільшувати. Скажімо, антропоніми творять хрононіми не рідше, ніж топоніми. Виграшна позиція топонімів полягає лише в тому, що вони формують назви найістотніших, наймасштабніших подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология поэтонимологической мысли. В.Н.Михайлов. Избранное. – Донецк: Юго-Восток, 2008. – Т.1.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. лит., 1975.
3. Іващенко В.Л., Федоренко Т.О. Енантіосемія в парадигмі мовних та мовленнєвих явищ: основні напрями концептуалізації // Мовознавство. – 2009. – Вип. 2.
4. Калинин В.М. Поэтика онима. – Донецк: Юго-Восток, 1999.
5. Карпенко Ю.О. Літературна ономастика. – Одеса: Астропринт, 2008.
6. Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики. – Одеса: Астропринт, 2006.
7. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – М., Донецк: ООО “А Темп”, 2006.
8. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд. – М.: Наука, 1988.
9. Селігей П.О. Структура й типологія мовної свідомості // Мовознавство. – 2009. – Вип.5.
10. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови. – Хмельницький: Авіст, 2008.
11. Торчинський М.М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : Дис. ... докт.філол.наук. 10.02.01. – К., 2010.
12. Aldington R. Death of a Hero. – М.: Высшая школа, 1985.